

УДК 167/168 001.51/.8

Т. В. Кичкирук
кандидат філософських наук,
асистент кафедри філософії

Національного університету біоресурсів і природокористування України

НЕЛІНІЙНА МОДЕЛЬ ОСОБИСТОСТІ: ВИКЛИКИ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТОГЛЯДУ

Проблема формування нелінійного стилю мислення була особливою актуальністю в період глобалізації суспільства: стихійно формується нова соціальна реальність, заснована на інтелекті, знанні, культурному й соціальному капіталах. Тип мислення, який припускає множинність варіантів розвитку будь-яких процесів, що відбуваються в надскладних системах, які утворюють структуру сучасної інформаційної цивілізації, є необхідним засобом виживання людства. Світ сьогодні постає перед безліччю криз, що охопили різні сфери соціально-природного функціонування суспільства.

У всіх сферах життєдіяльності людини й суспільства XXI століття ставить принципово інноваційні завдання. Тому перед людиною постають нові вимоги й водночас формуються нові перспективи. Із цим пов'язані спроби сучасних освітян (соціологів, політологів, філософів) і науковців узагальнити основні загальноцивілізаційні тенденції, які будуть суттєво впливати на майбутнє і які зумовлюють ті історичні виклики, що спонукають сучасну людину до змін.

Серед таких загальносвітових тенденцій виділяють глобалізаційний тип інтеграції світової спільноти, що, елімінуючи межі та кордони, невинно крокує до утворення єдиного економічного й інформаційного простору, до зміцнення взаємозалежності соціально-економічних систем і суспільних відносин різних країн світу, загострюючи конкуренцію між державами; до переходу людства від індустріальних до науково-інформаційних технологій, які визначаються рівнем розвитку країни, станом її наукового потенціалу.

Нелінійна модель особистості ще не стала предметом спеціального дослідження у вітчизняних філософів, психологів, соціологів, педагогів. Теоретичні аспекти особистості досліджувались передусім у роботах зарубіжних філософів і психологів: Д. Зиглера, Дж. Келлі, Г. Ліндсей, С. Мадді, А. Фернхема, Р. Фрейджера, Д. Фрейдімена, Л. Х'елла, П. Хейвена, К. Холла, Б. Ананьева, В. Ядова та ін. Теоретичним підґрунтям глобалізму є роботи А. Бергсона, Е. Гідденса, Дж. Льюка, К. Поппера, Ф. Фукуями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій підводить до висновку, що, попри існування значного масиву літератури, де більшою чи меншою мірою висвітлюються різні аспекти обраної для дослідження проблеми, все-таки стан її наукового осмислення не можна визнати достатнім. І не лише тому, що особистість не була у вітчизняній теоретичній думці окремим предметом вивчення, а через те, що низка вузлових моментів осмислюваного феномена залишається поза увагою дослідників.

Мета дослідження полягає в побудові нелінійної моделі особистості в контексті глобалізованого світогляду. Реалізація поставленої мети зумовила таке: 1) з'ясувати сутність поняття особистості, 2) узагальнити різні теоретичні визначення особистості, 3) окреслити вимоги щодо побудови нової (синергетичної) моделі особистості.

Нелінійність мислення – життєва домінанта сучасної людини. Основні ідеї становлення світу, соціуму, культури, науки, освіти виникли в припущенні, що соціальні, духовні потрясіння кінця ХХ століття можуть бути розтлумачені як зсув епіцентру всього людського буття до полюса нелінійності. Виклики часу, які відбулися в другій половині ХХ століття сучасної цивілізації, зумовлені нелінійністю постсучасного світу, новою динамікою соціокультурних явищ, які найчастіше непомітно зароджуються, спонтанно розбудовуються та зрештою стають видимими.

У світі відбувається «событийний обвал современной самоорганизующейся материи» (В.С. Капустін), який неспільно перевершує кількість очікуваних подій як наслідок

цілеспрямованої діяльності людей. Необхідність існувати в постійній мінливості, пошукова активність, нелінійність мислення стають життєвими домінантами людей. Сучасна людина повинна бути готова до зустрічі з випадковістю, правильно прогнозувати прийдешні ситуації, швидше орієнтуватися в потоках інформації, висувати ексклюзивні ідеї й швидко їх реалізовувати.

Звернувши увагу на нелінійність сучасного світу, усі сфери культури поставили в центр своєї уваги типове нелінійне, відобразивши його у філософії, освіті й науці як нелінійне мислення. Воно виявилось співзвучним глобальним інформаційним технологіям, електронним формам комунікації, новим формам роботи з текстами в електронному вигляді, зокрема, інтертекстуальності, дискурсу в рамках глобальної інформаційної мережі.

Сутність особистості. Відомо, що стосовно людини використовуються різні терміни й поняття: людина, індивід, особистість, суб'єкт, індивідуальність. Відомий російський соціолог В. Ядов вважає, що «особистість – це певний модус існування людини, тобто якась її певна якість, стан або прояв... Людина – поняття загальне. Воно позначає вид у біологічній класифікації (Homosapiens) і тому являє собою переважно біосоціальну категорію. Людина, узятя в її соціальній якості, – це особистість. Особистість – це сутність людини, найголовніше в ній те, що відрізняє людський вид від усіх інших біологічних видів... Сутність людини не в її унікальності як індивідуума, а саме в протилежному – у її соціальній якості, зближенні її з подібними індивідами того ж роду, сутність її соціальності. Цю соціальну якість людини ми й називаємо особистістю» [1, с. 70].

Слово «особистість» («personality») в англійській мові походить від латинського «persona». Спочатку це слово вживалось для позначення масок, які надягали актори під час театральної вистави в давньогрецькій драмі. Із самого початку в поняття «особистість» був включений зовнішній, поверховий соціальний образ, який індивідуальність набуває, коли грає певні життєві ролі.

Щоб скласти уявлення про різноманіття значень поняття «особистість», звернемося до поглядів деяких визнаних теоретиків у цій галузі [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10].

Згідно з американським психологом, теоретиком рис особистості Гордоном Олпортом [4], «особистість – це динамічна організація тих психофізичних систем усередині індивідуума, які визначають характерну для нього поведінку мислення».

Теорія американського психолога Реймонда Кеттелла виходить із «теорії рис» і побудови на їхній основі особистісного профілю. Мотиваційним конструктом простору особистісної сфери є динамічні риси, структура яких формує сутність особистості (риса описується як «ментальна структура», відповідальна за спостережувану поведінку, її регулярність і погодженість). У нього «особистість – це сукупність рис, що дає змогу передбачити дії людини в певній ситуації. Пов'язана як із зовнішньою, так і з внутрішньою поведінкою індивіда» [7].

Свою теорію особистості розробив американський учений Сальваторе Мадді [3]. У нього «особистість – це конкретна сукупність характеристик і прагнень, що зумовлюють ті загальні й індивідуальні особливості поведінкових проявів (думок, почуттів і дій), які мають стійкість у часі й можуть або ж не можуть бути пояснені тільки через аналіз соціальних і біологічних факторів, що впливають на актуальну ситуацію функціонування людини». Сутність особистості, як бачимо, зводиться до прагнення підтрима-

ти звичний (характерний для особистості) рівень активації. У будь-який момент активація може знаходитись нижче або вище звичного рівня, що призводить до пошуку чи уникнення додаткової активації.

Американський психолог, один із творців і лідер гуманістичної психології Карл Роджерс [9] зобразив нелінійну модель особистості (у термінах самості) як організовану, довгострокову, суб'єктивно сприймаючу сутність, яка становить серцевину наших переживань. В особистості він виділяв тенденцію до актуалізації своїх внутрішніх потенціалів. Ця тенденція спрямована на підтримку й збагачення життя не тільки індивіда, а й виду загалом. Оскільки у внутрішніх потенціалах немає нічого такого, що було б неприйнятним для суспільства, конфлікт не є неминучим. Тенденція до актуалізації універсальна для всіх живих істот. У людини ця тенденція ухвалює ще одну форму, а саме: прагнення до актуалізації свого «Я».

Автор теорії особистісних конструктів, американський психолог Джордж Келлі [2] розглядав особистість як притаманний кожному індивідуі унікальний спосіб усвідомлення життєвого досвіду. Сутність особистості в нього проявляється в прагненні прогнозувати й контролювати події свого життя. Модель, використовувана для пояснення природи людини, – це модель ученого, який формулює конструкти, потім піддає їх перевірці: ті конструкти, які пройшли перевірку, ухвалюються, ті, що не пройшли, відкидаються або модифікуються.

Канадський психолог українського походження Альберт Бандура розглядав особистість у вигляді складного патерна безперервного взаємовпливу індивідуума, поведінки й ситуації. Його соціально-когнітивна теорія особистості пропонує принципово іншу модель особистості. Вона підкреслює спільну взаємодію й взаємовплив середовища, поведінки й особистісних факторів, у яких особливе місце приділяється когнітивним процесам, що забезпечують ментальний самоконтроль і самоефективність особистості. Середовище або оточення впливають на особистість тією ж мірою, якою особистість впливає на середовище й формує середовище, а середовище формує особистість. Це безперервна взаємодія сил створює певну рівновагу між волею та детермінізмом.

Згідно з російським психологом Б. Ананьєвим [10], особистість – складова індивідуальності, її характеристика як суспільного індивіда, об'єкта й суб'єкта історичного процесу. Людина як відкрита система, перебуваючи в постійній взаємодії з природою й суспільством, здійснює розвиток своїх людських властивостей в особистості з її соціальними зв'язками, що перетворюють дійсність. Але людина є й закритою системою внаслідок внутрішнього взаємозв'язку властивостей особистості, індивіда й суб'єкта його особистості, що становлять ядро (самосвідомість і «Я»). Неповторність індивідуальності проявляється в переході внутрішніх тенденцій і потенцій у продукти творчої діяльності особистості, що змінює навколишній світ і його суспільний розвиток. Онтогенез індивідуальності – внутрішньо суперечливий, нерівномірний і гетерохронний процес. Внутрішня суперечливість розвитку особистості зумовлює зміну її суспільств, функцій, ролей, станів, які, у свою чергу, підсилюють суперечливість еволюції індивіда.

Як бачимо, така несхожість наведених концепцій з позицій різних теоретичних уявлень демонструє багатогранність змісту особистості.

Більшість теоретичних визначень особистості містять такі загальні положення. По-перше, підкреслення значення індивідуальності або індивідуальних відмінностей. В особистості зображуються такі особливі якості, завдяки яким ця людина відрізняється від усіх інших людей. А зрозуміти, які особливі, специфічні якості або їх комбінації диференціюють одну особистість від іншої, можна тільки шляхом вивчення індивідуальних відмінностей. Тому й існує безліч визначень особистості, але в кожному визначенні є своя специфіка:

– кожна людина унікальна, однак існують різні базові характеристики або специфічні категорії, які можна використовувати для економного опису й класифікації людей (індивідуальні відмінності);

– характеристиками особистості є поведінкові диспозиції в тому розумінні, що вони корелюють із мотивами, впливають на соціальне поведінку;

– характеристики особистості відносно стійкі в часі й стабільно та узгоджено проявляються в різних соціальних ситуаціях;

– щоб зрозуміти особистість людини, її можна й потрібно аналізувати, виділивши специфічні та фундаментальні частини, елементи й структурні складові, а також розглядаючи її як організовану цілісну систему.

По-друге, особистість наводиться у вигляді якоїсь гіпотетичної структури або організації. Поведінка індивідуума, доступна безпосередньому спостереженню принаймні частково, розглядається як організоване або інтегроване особистістю. Тобто, особистість – це абстракція, заснована на висновках, отриманих у результаті спостереження за поведінкою людини.

По-третє, у більшості визначень підкреслюється важливість розгляду особистості в співвідношенні із життєвою позицією індивідуума або перспективами розвитку.

По-четверте, особистість характеризується в еволюційному процесі як суб'єкт впливу внутрішніх і зовнішніх факторів, включаючи генетичну й біологічну схильність, соціальний досвід і мінливі обставини навколишнього середовища.

По-п'яте, у більшості визначень особистість представлена тими характеристиками, які відповідають «за стійкі форми поведінки». Особистість відносно незмінна й постійна в часі та мінливих ситуаціях; вона забезпечує відчуття безперервності в часі й навколишньому середовищі. Варто додати, що величезна варіативність у визначеннях особистості, а також ті або інші визначення особистості не обов'язково дійсні або неправильні, проте вони більш-менш корисні фахівцям під час аналізу, досліджень, пояснення закономірностей людської поведінки, а також у процесі обговорення результатів.

Вимоги до нової (синергетичної) моделі особистості. Сучасне глобалізоване суспільство, що орієнтується на інновації й ризик, динамічність розвитку, раціоналізм суспільної свідомості, урбанізацію, індивідуалізацію, ослаблення колективістської свідомості, підвищення рівня конкурентності в різних сферах, висуває нові вимоги до особистості.

У часної людини відзначається стійка тенденція до усвідомлення необхідності вибудовування своїх життєвих стратегій з урахуванням ризиків і суперництва, тому що в умовах невизначеності й нерівноваженості розвитку світу зростає роль індивідуальної волі, яка може впливати на людей. Водночас загострюється суперечність між зростаючою креативністю громадян у всіх сферах життєдіяльності суспільства й обмеженням цієї активності державними інститутами, правовими нормами, податковими стягненнями. Вирішити зазначену суперечність можна тільки створюючи умови для найбільш повного розкриття людського потенціалу всього суспільства, творчих можливостей людини, груп, соціальних організацій, набудовуючи всю систему керування державою, суспільством і соціальними групами на самоорганізацію й самовдосконалення.

Ми поділяємо позицію тих дослідників, які стверджують, що відповіді на всі виклики часу може тільки творча людина, відкрита новому, людина, котра володіє сміливістю й мужністю діяти в умовах невизначеності та ризику. На відміну від нелінійного трактування соціальної дійсності, лінійний підхід до розвитку в класичній науці інтерпретується як безальтернативний поступальний рух, коли пройдено становить лише історичний інтерес; якщо і є альтернативи, то вони всього лише випадкові відхилення від магістрального плину, підлеглі цьому плиннові, зумовленому загальними законами еволюції універсуму. Усі альтернативи в остаточному підсумку зводяться, поглинаються головним перебігом подій.

Світ, у якому ми живемо, нелінійний і відкритий. Цей світ креативний на всіх рівнях структурної організації. Він наповнений таємницями. Несподіване для нас нове з'являється в ньому. Нелінійний світ часто підносить нам сюрпризи. У такому світі зростає ймовірність здійснення навіть малоімовірних подій. Тому надія на краще майбутнє не

полишає нас і може бути пов'язана не тільки з осмисленням вибору дій, погоджених із внутрішніми тенденціями розвитку складних організацій, а й із щасливим випадком, коли досягається, здавалося б, не досяжне.

Виходячи з вищевикладеного, можна зрозуміти й те, що ми – не зовнішні спостерігачі майбутнього, а учасники самої гри. Ми – усередині самих тенденцій суспільного розвитку. Ми не можемо пасивно чекати, що відбудеться, а ми повинні стати творцями бажаного майбутнього. Невипадково угорський фізик Деніс Габор відзначав, що найкращий спосіб передбачити майбутнє – це його створити. Якщо нам вдасться визначити спектри цілей поняття складних систем, то надзвичайно зростає роль відповідальності суб'єктів у виборі найбільш сприятливих сценаріїв розвитку. Вона повинна будуватися з орієнтацією (свідомою або несвідомою, інтуїтивною) на одну з можливих (і здійснених) у цьому соціальному середовищі структур-атракторів розвитку. Ключові характеристики мислення, орієнтованого на майбутнє, – розгляд множинних можливостей майбутнього розвитку, альтернативного майбутнього, альтернативних перспектив; орієнтація не тільки на бажане, а й на досяжне майбутнє.

Нелінійний підхід дає змогу сприймати особистість як активного суб'єкта свого життя, здатного до самоорганізації й саморегуляції. Тому ми розглядаємо активність як одну з якостей, притаманних особистості. Носієм же стратегії життя може бути лише зріла особистість, котра стратегічно мислить, а не індивідуальність або людина загалом. Стратегію життя особистості можна розглядати як раціоналізовану, орієнтовану в просторі й часі, звернену на перспективу систему взаємин людини та суспільства, що здійснюється стратегічно мислячою особистістю на основі керування ресурсами, виходячи із самоцінності життя. Власне на цей підхід, як нам видається, має орієнтуватися молоде покоління, яке припускає рефлексію своєї діяльності на двох рівнях організації людського життя – засобах (соціально й психічно складові стратегії життя) і просторово-часово-просторово-тимчасовому факторові, що співвідноситься з поняттями «життєвий світ» і є визначальним методологічним конструктом нашого дослідження.

Література

1. Ядов В.А. Личность как предмет изучения / В.А. Ядов // Социальная психология в трудах отечественных психологов: [хрестоматия]. – СПб.: Питер, 2000. – 512 с. – С. 70–73.
2. Келли Дж.А. Теория личности. Психология личных конструктов / Дж.А. Келли; пер. с англ. – СПб.: Речь, 2000. – 249 с.
3. Мадди С. Теории личности: сравнительный анализ / С. Мадди; пер. с англ. И. Авидона, А. Батустина, П. Румянцевой. – СПб.: Речь, 2002. – 539 с.
4. Олпорт Г. Становление личности: избранные труды / Г. Олпорт; пер. с англ. Л.В. Трубицына, Д.А. Леонтьева; общ. ред. Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 2002. – 461 с.
5. Психология личности: Словарь-справочник / [коллектив авторов]; под ред. П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с. – С. 153–226.
6. Фернхем А. Личность и социальное поведение / А. Фернхем, П. Хейвен; пер. с англ. – СПб.: Питер, 2001. – 368 с.
7. Фрейджер Р. Личность: теории, эксперименты, упражнения / Р. Фрейджер, Д. Фрейдимер; пер. с англ. Е. Будаговой, М. Васильевой, В. Кучерявкина и др. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2008. – 704 с.
8. Холл К.С. Теория личности / К.С. Холл, Г. Линдсей; пер. с англ. И.Б. Гриншпун. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – 592 с.
9. Хьелл Л. Теории личности (Основные положения, исследования и применение) / Л. Хьелл, Д. Зиглер; пер. с англ. – СПб.: Питер Пресс, 1997. – 608 с.

10. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К.Р. Роджерс. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. – 480 с.

11. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2001. – 254 с.

Анотація

Кичкирук Т. В. Нелінійна модель особистості: виклики глобалізованого світогляду. – Стаття.

У статті розглядається нелінійна модель особистості в контексті глобалізованого світогляду. Пропонується нова (синергетична) модель особистості – інноваційна людина, метою життя якої стає самоосвіта, самовизначення, що стимулюють людину на власні, ще не виявлені можливості. Саме нелінійний підхід дає змогу сприймати особистість як активного суб'єкта свого життя, здатного до самоорганізації й саморегуляції. Власне активність розглядається як одна з якостей, притаманних особистості. Носієм же стратегії життя може бути лише зріла особистість, котра стратегічно мислить, а не індивідуальність або людина загалом. Стратегія життя особистості розглядається як раціоналізована, орієнтована в просторі й часі, звернена на перспективу системи взаємин людини й суспільства, що здійснюється стратегічно мислячою особистістю на основі керування ресурсами, виходячи із самоцінності життя.

Ключові слова: нелінійний підхід, особистість, глобалізований світогляд, інноваційна людина, освіта.

Аннотация

Кичкирук Т. В. Нелинейная модель личности: вызовы глобализирующегося мировоззрения. – Статья.

В статье рассматривается нелинейная модель личности в контексте глобализирующегося мировоззрения. Предлагается новая (синергетическая) модель личности – инновационный человек, целью жизни которого становится самообразование, самоопределение, которые стимулируют человека на собственные, еще не выявленные возможности. Именно нелинейный подход позволяет воспринимать личность как активного субъекта своей жизни, способного к самоорганизации и саморегуляции. Собственно активностью рассматривается как одно из качеств, присущих личности. Носителем же стратегии жизни может выступать только зрелая личность, стратегически мыслящая, а не индивидуальность или человек вообще. Стратегия жизни личности рассматривается как рационализируемая, ориентированная в пространстве и во времени, обращенная на перспективу система взаимоотношений человека и общества, которая осуществляется стратегически мыслящей личностью на основе управления ресурсами, исходя из самооценки жизни.

Ключевые слова: нелинейный подход, личность, глобализированное мировоззрение, инновационный человек, образование.

Summary

Kychkyruk T. V. Nonlinear model of personality: the challenges of a globalized worldview. – Article.

This paper attempts to analyze the nonlinear model of personality in the context of a globalized world. The new (synergetic) model of personality was proposed. This innovative self-educated, goal-oriented personality seeks to reveal his/her inner potential. Proposed nonlinear approach allows us to perceive a personality capable of self-organization and self-regulation as an active subject of his/her life. Actually activity is considered to be one of the key traits of personality. The strategy of life can be represented by mature personality who thinks strategically, and not by any individual or people in general. Life strategy is seen as rationalized, space- and time-oriented, aimed at the relationship of man and society. It is based on the intrinsic value of life and carried out by strategically thinking personality.

Key words: nonlinear approach, personality, globalized world, innovative person, education.